İzmir Kokluca Köyü'nde Üç Osmanlı Çeşmesi

Three Ottoman Fountains in Izmir Kokluca Village

Dr. Hasan Uçar

ORCID No: 0000-0002-7443-5715

Ege Üniversitesi

Öz

Bu yazının içeriğini İzmir'in Bornova İlçesi'ne bağlı Altındağ semtinde yer alan çeşmeler oluşturmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde Bornova'ya bağlı köy olan Kokluca'da (Κουκλουτζάς) çoğunlukla Rumlar yaşamaktaydı. Bu köyde var olduğu bilinen Osmanlı Dönemi'ne ait birçok yapı günümüze ulaşamamıştır. Eski köy olarak adlandırılan bölgede yer alan Osmanlı Dönemi'ne ait iki adet çeşme, gerek plan özellikleri gerekse cephe özellikleri açısından oldukça dikkat çekicidir. Bunlardan günümüzde Acı Çeşme olarak isimlendirilen yapı, farklı dönemlerde inşa edilen iki çeşmenin birleşiminden oluşmaktadır. Çeşme kemerlerinden biri ocak olarak tasarlanmıştır. Bu da çeşmeye kısmen bir çamaşırhane işlevi kazandırıldığını göstermektedir. İnşa malzemesi tam olarak anlaşılmayan üç cepheli 1 No.lu Çeşme 18. yüzyıla; taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiş 2 No.lu Çeşme ise 19. yüzyıla ait olmalıdır. Anonim Çeşme olarak adlandırdığımız diğer çeşme, Acı Çeşme gibi depoludur. Bu çeşme ise inşa malzemesi dikkate alındığında 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilir. Çeşmeler süsleme bakımından oldukça sadedir. 2 No.lu Çeşme'nin aynataşı bitkisel bezemelidir. Bu yazıda bir Rum köyünde yer alan çeşmelerin İzmir ve Osmanlı'nın diğer bölgelerinde yer alan çeşmeler içerisindeki yerinin saptanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kokluca, çeşme, cephe, kemer, süsleme

Abstract

The content of this article includes the fountains which are located in neighbourhood Altındağ affiliated to District Bornova of İzmir. In Ottoman Period, the Greeks mostly used to live in Kokluca which is a village affiliated to Bornova. Many structures of Ottoman Period that is known to be included in this village could not reach the present day. Two fountains of Ottoman Period which are located in the region called as Eski köy are attention grabbing in terms of both plan features and facade characteristics. The structure which is called as Acı Çeşme at the present time consists of the combination of these two fountains built in different periods. One of the fountain arches was designed as furnace. This indicates that it gains a laundry function to the fountain partly. While the 1st Period Fountain with three facades which of its construction material is not be understood entirely pertains to 18th century, the 2nd Period Fountain built with the materials of stone and brick must be pertain to 19th century. Other fountain that we call as Anonim Fountain is with storage such as Acı Fountain. This fountain may be dated as end of 19th century-beginning of 20th century when the construction material is taken into consideration. The fountains are quite plain in terms of adornment. The 2nd Period Fountain is decorated floral motifs with mirror stone. In this article, it is aimed to determine the location of the fountains which are included in a Greek village in the fountains in other regions of İzmir and Ottoman.

Key Words: Kokluca, fountain, facade, arch, adornment

I. Giriş

Günümüzdeki adı Altındağ olan Kokluca (**Κοκλουτζάς**) Osmanlı Dönemi'nde Rumların nüfus olarak çoğunlukta olduğu bir köy olarak bilinmektedir. Bu köy Buca, Bornova ve Seydiköy gibi İzmir'de ticaret ile uğraşan zenginlerin konutlarının bulunduğu yerleşimler arasındadır. Bornova Ovası'na nazır bir alanda kurulmuş olan Kokluca, Cumhuriyet Dönemi'nde Altındağ olarak isimlendirilmiş ve köy merkezi günümüzde "Eskiköy" olarak adlandırılmaktadır. İzmir'e gelen birçok seyyah tarafından da ziyaret edilen köylerden olan Kokluca'nın fiziki görünümü hakkında bir gravür ve 1880li yıllara ait fotoğraftan bilgi edinmek mümkündür. Kokluca yazılı gravürde evler daha sık ve kalabalık verilmiştir (Fot.1). Bir kiliseye ait çan kulesinin de dikkat çektiği fotoğrafta (Fot.2), evler tıpkı J.F. Michaud'un bir yaz ayındaki gezisinde tanımladığı gibi hepsi birbirinden bağımsız ve bahçe içindedir¹. Nüfusunun tamamına yakınının Rum olduğu söylenen Kokluca'da geçim kaynağının bağcılık olduğu bilinir². Köyde G. Flaubert'in belirttiği gibi eski bir caminin de bulunması³ bu köyün de bazı köyler gibi kimlik değiştirdiğini düşündürmektedir⁴. Bir başka anlatımda ise Kokluca'nın daha önce bir Türk Köyü olduğu ve Türklerin buradan ayrılmasından sonra muhtemelen harap olmuş bir caminin restore edilerek kiliseye dönüştürüldüğü, hatta bu yapıyı bazı Türklerin ziyarete geldikleri de belirtilmektedir⁵. 18. yüzyılda Bornova'ya bağlı bir köy olan Kokluca'nın 1891'deki nüfusu 1100 olarak gösterilmiştir⁶. 1923 yılı nüfus sayımında Kokluca'nın nüfusu 30dur. Gayrimüslimlerin nüfusları, nüfus mübadelesinin başlamasından dolayı gösterilemese de 237 gayrimüslim hane yer almaktadır. Altındağ Karyesi'ne ait 1924 tarihli Mübadil Tevzi Defteri'nde 251 ailede 1002 mübadile dağıtılan ev ve toprakların miktarı da belirtilmiştir⁷.

Yerleşimlerin fiziksel gelişimlerini biçimlendiren önemli unsurlardan biri olan suyun halk ile buluştuğu son nokta olan çeşmeler, Osmanlı kent dokusundaki en işlevsel ve günlük yaşamda en çok ihtiyaç duyulan yapı türlerindendir. Kuşkusuz bu yapı türünün, işlevini kesintisiz sürdürebilmesini sağlayan arka plandaki farklı biçimlerdeki halkaların oluşturduğu bir zincirin son halkası olarak görebiliriz. Bu zincirin uzunluğu ve aradaki halkaların çeşitliliği son halkanın inşa edildiği yerleşimin büyüklüğüne, su kaynağının uzaklığına ve kaynak ile çeşme arasındaki arazinin engebelilik durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Su ihtiyacının çok daha fazla olduğu büyük kentlerde bu zincirin yani suyunun masrafları genellikle vakıflar yoluyla çözümlenirken, kırsalda ise bu problem en basit yöntemle çözülmüştür. Çoğunlukla dağ eteklerinde kurulan köylerde, daha yüksekte olan kaynaklardan daha ekonomik yol olan künklerle ya da kanallarla doğrudan çeşmeye getirilen suyun dağıtımı lüle ya da musluklarla yapılmıştır. Acı Çeşme'nin bulunduğu konum da dikkate alındığında suyun daha yukarıda olan kaynağından çeşmeye getirildiği, güneyindeki kanal biçimli suyolundan anlaşılmaktadır.

İzmir'e gelen bazı seyyahların notlarında da yer edinmiş Kokluca'daki çeşmeler üzerine olan ilginiz birkaç yıl öncesine girmektedir⁸. Kurtuluş Savaşı sonrası mübadele döneminde

¹ J.F.Michaud-J.J.F. Poujoulat, *İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu 1830*, İstikbal Kitabevi, İstanbul 2007, s.74.

² Jacob De Andria, *Indicateur des professions commerciales et industrielles de Smyrne, de l'Anatolie etc.* Smyrna 1895, p.69-70

³ Gustave Flaubert, *Doğu'ya Yolculuk (1849-1851)*, (Çev:Yaşar Avunç), Sel Yayınları, İstanbul 2016, s.296.

⁴ Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, Literatür Yayınları, İstanbul 2011, s.134.

⁵ Νικόλαου Φωτεινού'dan aktaran: <http://nisafi.blogspot.com/2012/09/6.html> (E.T:21.9.2019)

⁶ İbrahim Cavid, *Aydın Vilayet Salnamesi* (Haz. M. Babuçoğlu, C. Eroğlu, A. Şahin), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s.416.

⁷ Hasan Mert, *Geçmişten Günümüze, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yönleriyle Bornova*, İzmir 2008, s.61-68;124-125.

⁸ Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında, çeşmelerin belgelenmesinde yardımlarını gördüğüm Tarihiköy Camisi İmam- Hatibi Sayın Cemil Keskin'e teşekkürü borç bilirim.

buradaki Rumlar Yunanistan'a gönderilmiş ve orada göç ettikleri bölgeye Yeni Kokluca adını vermişlerdir. 2006 yılında o köyde, Eski Kokluca'nın simgelerinden biri olarak gösterilen Dokuz Çeşme'yi inşa etmişlerdir (Fot.3). Bu bilgi üzerine Altındağ semtinde, Eskiköy olarak da adlandırılan yerde, bir simge olarak kullanılmış yapının özgününü bulmak için arazi çalışması gerçekleştirdik. Köy merkezindeki caminin avlusunun bir köşesinde son derece sağlam bir çeşmenin varlığını tespit ettik. İlk etapta çeşmedeki nişlerin sayısı hayal kırıklığına uğratsa da sıvaların gerisine ve modern eklentilerin arasına gizlenmiş sürprizler bizi oldukça heyecanlandırdı. İki yapının birleşiminden oluşan çeşmenin bir kısmı anlaşılabilir de bir kısmı caminin batısında, üzeri kapatılmış bir alanın içindeydi. Farklı dönemlerde birbirlerine bitişik olarak yapılmış çeşmelerin niş sayısı dokuzdu. Yunanistan'da, Kokluca'daki çeşmeye ithafen inşa edilmiş yapı, dikdörtgen planlıdır ve tek yapı bünyesinde yuvarlak kemerli dokuz adet çeşmesi bulunmaktadır. Kokluca'da Dokuz Çeşme ise, bitişik inşa edilmiş iki ayrı yapının çeşmelerinden/nişlerinden oluşmaktadır. O çeşmenin biçimlenmesinde bu yazıda incelenen 1 ve 2 No.lu çeşmelerin niş sayıları mı, yoksa olması muhtemel başka bir çeşme mi model olmuştur? Kokluca'da yaptığımız araştırmalarda dokuz nişli başka bir yapı ve Dokuz Çeşme'ye ait eski bir fotoğraf bulunamamıştır. Yunanistan'da Yeni Kokluca'da 2006 yılında inşa edilen Dokuz Çeşme'nin örnek alındığı yapının, Kokluca'daki bir şapelin yanında konumlandığı belirtilmektedir. Bu çeşmenin mermer olduğu ve Hüseyin Bey adında biri tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir⁹. Bununla ilgili kesin bir bilgiye de ulaşamamıştır. Acı Çeşme'nin etrafında yaşayanlar da doğu-batı yönlü, dikdörtgen planlı caminin kiliseden çevrildiğini belirtse de bunun doğruluğu ancak yapıda gerçekleştirilecek rölöve ve restorasyon çalışmaları sırasında tam olarak anlaşılabilir olacaktır. Bazı soruların cevabını kesin olarak bulamasa da niş sayılarından hareketle Yunanistan'daki dikdörtgen planlı sembolik çeşmenin bu yapılarla ilişkilendirilerek inşa edildiğini düşünmekteyiz. Kesin olmamakla birlikte, toplamda dokuz niş/çeşmesi olan 1 ve 2 No.lu çeşmeler, Osmanlı Dönemi'nde Dokuz Çeşme olarak adlandırılmış olmalıdır.

Hızla ilerleyen imar faaliyetleri dikkate alındığında, bu yerleşim yerindeki Osmanlı Dönemi'ne ait konutların sayısı yok denilecek kadar azalmıştır. Bu süreçte de olması muhtemel çeşmeler de yıkılmış olmalıdır. Eldeki veriler doğrultusunda, tarafımızdan belgelenmiş olan yapının iki farklı dönemin ürünü çeşmeler olduğunu düşünmekteyiz. Bu yazıda birbirine bitişik çeşmelerle bu çeşmelerin biraz daha yukarısındaki bir çeşmenin mimari ve süsleme özelliklerinin ayrıntılı olarak tanıtılması ve su mimarisi içerisindeki yerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

II. Çeşmeler

II.1. Acı Çeşme (Dokuz Çeşme)

Altındağ'da Eskiköy olarak da adlandırılan yerde, Tarihiköy Camisi'nin batısında, günümüzde tam olarak seçilemese de, birbirine bitişik farklı üsluplarda iki adet çeşme yer almaktadır (Fot.4). Çeşme niş sayıları dikkate alındığında muhtemelen bu çeşmeler Osmanlı döneminde Dokuz Çeşme olarak adlandırılmış yapılar olmalıdır. Eğimli bir arazi üzerinde yer alan yapılardan doğudaki 1No.lu çeşmenin cephe, malzeme ve plan özellikleri sonraki dönem eklemeleri nedeniyle tam anlaşılabilir değildir. 2 No.lu çeşme ise oldukça sağlam durumdadır. Bu çeşmeler farklı dönemlerde inşa edilmiştir.

II.1.A. 1 No.lu Çeşme

⁹<https://www.omorfigeitonina.gr/article.php?id=568;>
<http://nisafi.blogspot.com/2012/09/6.html> (E.T:21.9.2019)

Günümüzde bir kısmı caminin batısında oluşturulmuş kapalı alan içinde kalan çeşme, kuzey-güney yönlü ve dikdörtgen planlıdır (Şek. 1). Bu çeşmenin batısına bitişik inşa edilmiş ikinci bir çeşme yer almaktadır. Özgün görünümünü kaybetmiş bu çeşme üç yüzlüdür. Yapının doğu yüzünde iki, kuzeyde yani kısa yüzde ve batıda birer niş yer almaktadır. Dış cephesi sıvalı olan yapının saçak seviyesinden itibaren bir miktar modern tuğlalar ile yükseltildiği birleşme çizgisinden anlaşılabilmektedir. Dökülen sıva izlerinden kemerlerde tuğla, duvarlarda ise moloz taş malzemenin kullanıldığı kısmen seçilebilmektedir. Yapının üzeri günümüzde betonarme malzeme ile kapatılmıştır ve çeşmenin deposuna ulaşılammamaktadır.

Caminin batısında kapalı bir giriş mekânı oluşturulması sebebiyle çeşme özgün görünümünü kaybetse de, dikkatlice incelendiğinde restitüsyonuna yönelik izler seçilebilmektedir. Yapı özgününde de kuzey-güney yönlü dikdörtgen planlı ve 3 yüzlü inşa edilmiştir. Kuzeyde yer alan çeşme nişi diğer cephelerdeki nişlerden daha geniş tutulmuştur. Bunda etken çeşmenin ön yüzünün bu dar cephe olmasıdır. Günümüzde ön cephede kısmi tadilatlar yapıldığı düzgün olmayan kemer formundan anlaşılmaktadır. Bu kemer basık kemer formundadır (Fot.5). Diğer yüzlerdeki nişler kaş kemerlidir (Fot.6). Batı yüzde tek çeşme nişi dikkati çekmektedir (Fot.7). Özgün halinde bu yüzde de tıpkı batı yüzde olduğu gibi iki nişin olması beklenirdi. Muhtemelen ikinci çeşme yapılırken batı yüzün güneyindeki niş, ikinci çeşmenin duvarının buraya yaslanmasından dolayı kapanmıştır. Doğu yüzün güneyindeki niş diğer nişlerden daha dar olmakla birlikte ocak olarak tasarlanmıştır (Fot.8,9). Baca örgüsü oldukça sağlamdır. Yapının üzerinin betonarme olması ve kontrol penceresinin olmaması üst örtü hakkında yorum yapılmasını engellese de dikdörtgen plandan hareketle özgününde kuzey-güney yönlü bir tonozla örtülü olabileceğini belirtmek yerinde olacaktır. Hazne kontrol penceresinin konumuna ilişkin herhangi bir iz mevcut değildir. Çeşmenin yalıkları mevcut olmayıp, nişlerin içi sıvalı olduğu için, aynataşları ve olması muhtemel süslemeler de saptanamamıştır.

Plan 1: 1 ve 2 No.lu çeşmelerin planı (Çiz. Hasan Uçar)

II.1.B. 2 No.lu Çeşme

I No.lu Çeşme'nin batısında yer alan bu çeşme doğu-batı yönlüdür ve diğer çeşmeye dik uzanmaktadır (Fot.10). Dikdörtgen planlı, depolu çeşmenin kuzey batı köşesi pahlanarak burada üçüncü bir yüz oluşturulmuştur. Çeşmenin batı yüzünde 2, pahlı yüzeyinde 1, güney yüzünde ise 3 niş bulunmaktadır (Şek.1). Yaklaşık aynı genişlikteki çeşme nişlerinin tamamı yuvarlak kemerlidir (Fot.11,12). Deponun üzeri yuvarlak kemerli bir tonozla örtülü iken tonozun üzeri de toprak dolgulu beşik çatı ile kapatılmıştır.

Moloz taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiş çeşmede, tuğlaların enleri ve boyları ölçülemese de 3 cm. kalınlığındadır. Çeşmenin kuzey cephesi yer yer sıvalıdır. Yuvarlak kemerlerin tamamı tuğla malzemelidir. Kemer köşelikleri ve nişlerde bazen düzenli bazen düzensiz taş ve tuğla almasıklığı dikkati çekmektedir. Cephelerde her niş bir sıra taş bir sıra tuğla ile oluşturulmuş ve saçakta sonlandırılmış pilastrlarla belirginleştirilmiştir. Çeşme cephesi üç yönden altta ve üste kayrak taşların çevrelediği iki sıra kirpi saçakla sonlandırılmıştır.

Kuzey cephede kotun farklı dönemlerde yükseltilmesine bağlı olarak özgün niş yükseklikleri azalmıştır. Dolayısıyla bu cephedeki olması zorunlu unsurlardan yalak, aynataşı ve lüle delikleri hakkında bilgi edinilmesi mümkün değildir. Pahlı köşe ve batı yüzün kotu çok

değişmediği için çeşmeyi oluşturan unsurlar ve cephe düzeni hakkında daha fazla özellik seçilebilmektedir. Kanal biçimli yalak dar olup üç nişi de kapsamaktadır. Bu da kuzeydeki yalağın da aynı biçimli olduğunu ve pahlı köşede atık suların birleştiğini göstermektedir. Çeşme nişleri sağlam olsa da aynataşlarından sadece pahlanmış köşe üzerindeki sağlamdır. Dikdörtgen formlu bu mermer aynataşı yaklaşık 96x120 cm. ölçülerindedir. Diğer aynataşları yerinden sökülmüştür.

Kuzey duvardaki taş söveli açıklıktan ulaşılan depo yuvarlak kemerli tonozla örtülüdür. Kontrol penceresi ile aynı eksende kanal biçimli, üzeri beşik çatılı, taş örgülü su yolu bulunmaktadır. Belli bir yüksekliğe kadar sıvalı olan deponun kilit taşı hizasında yanlardaki örgü sisteminden farklı olarak tuğlalar ters yönde konulmuştur. Işık koşullarının yetersizliği ve depoda su bulunmasından dolayı depo içerisinde ölçüm yapılamamıştır. Doğu duvarında kapatılmış bir açıklığa ait olabilecek izler seçilebilmektedir (Fot. 13-18).

Çeşmedeki süslemeler kemerlerin köşeliklerinde ve aynataşı üzerindedir. Tuğla ve taş alması da cepheleri kısmen hareketlendirmiştir. Batı cephede görülmese de kuzey cephedeki kemer köşelikleri sıvayla oluşturulmuş ince silmelerle belirginleştirilmiştir. Kemer tepe noktasının hemen üzerinde yine silmeyle birer madalyon meydana getirilmiştir (Fot.19). Aynı şekilde kemerlerin iç yüzü de kemer formunda ince silmelerle bezenmiştir. Yapıda süsleme açısından en dikkat çekici unsur pahlı köşedeki aynataşıdır (Fot.20). Dikdörtgen formlu ayna taşında ½ simetrik düzende kazımayla oluşturulmuş süslemeler görülmektedir. En dışta ayna taşını 3 yönden çevreleyen dar silmelerle çevrelenmiş bir bordür bulunmaktadır. Bu bordürde köşelerdeki ve uzun kenarların ortalarındaki palmet motiflerinden çıkan “S” biçimli kıvrım dallar üzerinde yaprak motiflerine yer verilmiştir. İç bölümde ise yine silmeyle belirginleştirilmiş dilimli bir kemer akant yaprağı ile sonlandırılmıştır. Bu motifin iki yanındaki kemer köşeliklerinde de benzer süslemeler mevcuttur. Akant yaprakları arasında çark-ı felek düzeninde işlenmiş katmerli birer gülbezek dikkati çekmektedir. Kemer içerisinde ise yine simetrik olarak yerleştirilmiş birer servi motifi bulunmaktadır. Uçları eğik olarak tasvir edilen servilerin içi taramalı olarak işlenmiştir. Sadece bir tanesi sağlam ulaşabilmiş aynataşı gerek malzemesi gerekse süslemeleri açısından, birçok çeşme örneğine göre oldukça büyük boyutlu olan bu çeşmede hemen fark edilmektedir.

II.1.C. Restitüsyon Problemleri ve Tarihlendirme: 1 ve 2 No.lu çeşme kısmen sağlam olsa da detaylı ölçümlerinin yapılamaması ve fotoğraflarının çekilememesi, bazı noktaların tam olarak aydınlatılamamasına sebep olmuştur. Bunlardan ilki, 1 No.lu Çeşme'nin deposuna ulaşılabilmesidir. Bu da birbirleriyle bağlantılı farklı problemleri ortaya çıkarmıştır. Yapının dıştan sıvalı olması inşa malzemesini gizlemektedir 1 No.lu olarak adlandırdığımız çeşme özgününde üç yüzlü ve her yüzünde tek kemerli nişleri ile yaklaşık kare planlı bir çeşme miydi? Doğu duvarındaki ocak sonradan mı yapıldı? Bu soruların cevabını tam olarak şu an çözümlenmek oldukça güçtür. Doğu duvarındaki ocak, genişliği açısından farklı olsa da derinlik açısından diğer nişlerle benzerdir. Şu aşamada çeşmenin, dikdörtgen planlı, üç cepheli tasarlandığı ve güneydeki istinat duvarına kadar uzandığı söylenilebilir.

1 No.lu Çeşme'nin deposuna ulaşılabilmesinde deponun üst örtüsü hakkında bilgi edinilmesini de engellemiştir. Çeşmenin dikdörtgen planlı oluşu ve duvar kalınlıkları dikkate alınırsa depo özgününde tonoz ile kapatılmış olmalıdır. Günümüzde dışarıdan tonoz yükseltisi algılanamamaktadır. 2 No.lu Çeşme'nin üst örtüsü ile bariz bir yükseklik farkı vardır. Bu çeşmenin baca açıklığının kapatılmasında demir putrellerin kullanılması, 19. yüzyıl sonlarında ya da 20. yüzyıl ilk çeyreğinde üst örtünün betonarme malzeme ile kapatılmış olabileceği düşüncesini de akla getirmektedir. Olması muhtemel tonozun ya da çatının zarar görmesi ya da yıkılması sonrası mı bu işlemin yapıldığı restorasyon sırasında anlaşılacaktır.

Farklı dönemlerde inşa edildiği kesin olarak saptanabilen çeşmelerin bitişik olması, sıva ve boya gibi sonraki dönem müdahaleleri, 1 No.lu Çeşme'nin depo kontrol penceresinin yerinin saptanmasını engellemektedir. Tıpkı 2 No.lu Çeşme'de olduğu gibi, depoya ulaşımı sağlayan kontrol penceresi güney duvarda olabileceği gibi doğu ya da batı duvarda da olması muhtemeldir. 2 No.lu Çeşme'nin 1 No.lu Çeşme'ye bitişik inşa edilmesi ve bu inşa sürecinde 2 No.lu Çeşme'nin doğu duvarına gerek duyulmadan 1. çeşmenin batı duvarı ortak duvar olarak mı kullanılmıştır? Depo içerisinde tam ölçü alınamaması nedeniyle, bu sorunun cevabına kesin yanıt verilememektedir. Çok sağlıklı olmasa da fotogrametrik ölçümler ve bazı ayrıntılar yorum yapmamıza imkân tanımaktadır. Çeşmenin kuzey cephesinin ortasında yer alan nişin orta eksenini ile bu cephenin doğudaki çeşmeye yaslandığı mesafenin, içeriden çekilmiş fotoğrafların ölçeklendirilmesi sonucu hem içeriden hem de dışarıdan yaklaşık aynı uzunlukta olduğu saptanmıştır. Deponun doğu duvarında belli belirsiz seçilebilen ve derzleri belirginleştirilmiş dikdörtgen alan ise oldukça şaşırtıcıdır (Fot.18). Eğer burada kapatılmış bir açıklık var ise, problemler daha da karmaşıklaşacaktır. Bu açıklık iki şekilde açıklanabilir: Birincisi, 2 No.lu Çeşme'yi inşa eden usta bu çeşmenin doğu duvarına gerek duymadan bu çeşmenin tonozunu doğrudan ilk çeşmenin batı duvarı üzerine bindirdiği ve bu duvarda yer alan kontrol penceresinin sonradan kapatılmış olabileceğidir. İkincisi ise, 2 No.lu Çeşme'nin doğu duvarı taşıyıcı özelliğe sahip olmadığı için ince bir duvarı birinci çeşmeye yaslayarak, bu duvar üzerinde ilk çeşmenin kontrol penceresiyle aynı eksende bir açıklık bırakmış ve sonradan bu açıklığın kapatılmış olabileceğidir.

Yapıların inşa tarihlerine ilişkin kitabe ya da yazılı bir veri saptanamamıştır. Çeşmeleri daha dar bir tarih aralığına yerleştirmek bugünkü veriler ışığında oldukça güçtür. Çeşmelerin dönemlerinin tespiti ve yaklaşık tarih aralıkları üslup özelliklerine göre yapılmaya çalışılmıştır. Doğudaki çeşmenin cephelerinin sıvalı oluşu ve çeşmeyi oluşturan asal ya da asal olmayan unsurların tam anlamıyla çözümlenememesi, kuşkusuz dönem problemini de ortaya çıkarmıştır. Hangi çeşme daha önce inşa edilmiştir? Bu sorunun cevabını bugünkü veriler ışığında cevaplamak oldukça güç olsa da bazı ayrıntılar doğudaki çeşmenin daha önce inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu düşünceye iten ayrıntılardan biri, 1 No.lu Çeşme'nin kemer başlangıcı ile 2 No.lu Çeşme'nin kesiştiği köşede yer almaktadır. (Fot.7). Buradaki ayrıntıdan hareketle, batıdaki çeşmeyi inşa eden ustanın, 1 No.lu Çeşme'nin nişinin kapanmaması için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Eğer 1. çeşme daha sonra yapılmış olsaydı, bu nişin biraz daha kuzeye kaydırılarak cephede daha da belirginleştirilmesi beklenirdi. Diğer bir ayrıntı ise 1 No.lu Çeşme'nin üst örtüsünün bir onarım geçirmiş olabileceğini akla getirmektedir. Çeşme'nin üst örtüsünde baca açıklığını da kapatan putreller ve betonarme malzemeden, muhtemelen sonraki bir dönemde bu çeşmenin üst örtüsünün onarım gördüğünü söyleyebiliriz. Camiye girişin batıdaki açıklıktan yapılması sonrasında da 1 No.lu Çeşme'nin işlevine son verilmiş olmalıdır. Kesin olmamakla birlikte 1 No.lu Çeşme'yi 18. yüzyıla, batıdaki 2 No.lu Çeşme'yi de 19. yüzyıla tarihlendirmek şimdilik uygun olacaktır. Restorasyon çalışmaları sırasında ölçümlerin sağlıklı yapılması ve olması muhtemel izlerin ayrıntılı değerlendirilmesiyle dönem, ortak duvar, plan ve kontrol penceresi problemleri kolayca çözümlenebilecek, sonuçlar savlarımızı pekiştirecek ya da tamamen çürütecektir.

III. ANONİM ÇEŞME

Fevzi Paşa Caddesi ile Kıvanç Caddesi'nin kesiştiği köşededir (Fot. 21-24). Oldukça sağlam durumdaki yapı dikdörtgen planlı, tek yüzlü ve depolu bir çeşmedir (Pl. 2). Yuvarlak kemerli çeşme nişi kuzey cephede yer almaktadır. Çeşme ön yüzü üçgen bir alınlık ile vurgulanmıştır. Çeşmenin yalağı yol kotunun yükseltilmesinden dolayı asfaltın altında kalmış olmalıdır. Yuvarlak kemerli niş içerisindeki çeşme aynası yatay bir silme ile iki bölüme ayrılmıştır. Üstteki bölümde dikdörtgen kartuşlu mermer malzemeli kitabe, alttaki bölümde ise yine aynı

malzemeden aynataşı bulunmaktadır. Musluklar günümüze ulaşmasa da özgününde aynataşında iki musluğun olduğu seçilebilmektedir. Çeşmenin inşa malzemesi anlaşılmassa da cepheleri yeşil renkli malzeme ile kaplanmıştır. Köşeler, yalak hizasında prizma şekilli taşlarla hareketlendirilmiştir.

Plan 2: Anonim Çeşme planı (Çiz. Hasan Uçar)

Çeşme nişindeki kitabeldeki kartuşlarında yer alan yazılar taşlandığı için yazılar ve olması muhtemel tarih de okunamamaktadır. Bu sebeple yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kemer formu açısından yapı genel olarak 18. yüzyıl-19. yüzyıl aralığına yerleştirilebilse de, kaplama malzemesi bu geniş aralığın daha da daraltılmasına imkân tanımaktadır. Çeşmede kaplama malzemesi olarak kullanılmış, yeşil renkli kaplamaların 19. yüzyıl ikinci yarısından itibaren sıklıkla kullanıldığı dikkate alınır, çeşmenin 19. yüzyıl ikinci yarısı ile 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceğini söylemek uygun olacaktır.

IV. DEĞERLENDİRME:

Kapladığı alan bakımından Türk mimarisi içinde küçük boyutlu yapılardan olsa da Osmanlı sokak dokusunda toplumun tamamına hitap eden yapı türü olması açısından çeşmelerin yeri oldukça farklıdır. Osmanlı sokağının en canlı yapısı olarak da gösterilebilecek bu yapı türü, Cumhuriyet Dönemi'nde suyun konutlara götürülmesine kadar canlılığını sürdürmüştür. Hızla gelişen imar faaliyetleri ve yapıya hayat veren suyollarının bozulması ile bu yapı türünün işlevi sonlanmış, yol genişletme çalışmalarıyla birçoğu kent belleğinden silinmiştir. Eğer çeşme anıtsal bir yapıya bitişik ise, anıtsal yapı onun koruyucusu olmuştur. Konutlara bitişik inşa edilen çeşmeler ise, bağlı olduğu konutun daha modern bir konut yapılması için yıkılması sırasında maalesef ortadan kaldırılmıştır. Ya da çeşmeler şans eseri kentin merkezinden uzak bir noktada veya kuytu bir köşesinde işlevini sürdürerek sokak dokusunda kalma mücadelesi vermeye çalışmaktadır. Bu mücadeleyi kimi zaman kayıpsız kimi zaman da büyük yaralarla atlatan çeşmeler, dönemlerinin imkânları dâhilinde bazı araştırmacılar tarafından çalışmalara konu edinilmiştir. Özellikle cephe tasarımları açısından Osmanlı'nın en zengin yapı türlerinden olan çeşmelerin gruplandırılmalarına yönelik kimi zaman ayrıntılı kimi zaman daha genel tipolojiler ortaya konulmuştur. Bu sınıflandırmalar çeşmenin bulunduğu yer, birlikte inşa

edildiği yapı türü, çeşmelerin büyüklükleri vb. unsurlar dikkate alınarak yapılmıştır¹⁰. Gerek kitap çalışmalarında gerekse tez çalışmalarında sıklıkla kullanılan tipoloji çalışması A. Ödekan tarafından İstanbul çeşmeleri üzerine hazırlanmış olan tipoloji denemesidir. Bu çalışmada çeşmeler konumları açısından *iç mekanda* ve *dış mekanda*; fiziksel biçimlenişlerine göre ise *ceph*e sayıları, *kanat sayıları*, *musluk sayıları* ve *gövde biçimleri* paralelinde ayrıntılı biçimde gruplandırılmıştır¹¹. Anadolu Türk Mimarisi ile ilgili yapılmış çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde konu seçiminde cami, han, hamam ve medrese gibi anıtsal yapıların ön planda tutulduğu gerçeği yok sayılamaz. 20. yüzyıl sonlarına kadar yapılmış olan çalışmalarda çeşmeler yukarıda bazıları tanıtılan önemli yayınlara doğrudan konu olmuş, bazense kent monografilerinde bu anıtsal yapılarla birlikte tanıtılmıştır. Yukarıda tanıtılan yayınlar asıl etkisini 1990lardan itibaren göstermeye başlamıştır. M. Denктаş tarafından 1994 yılında hazırlanmış olan *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları* adlı tez çalışması ve *Karaman Çeşmeleri* adlı çalışmanın 2000 yılında yayımlanması, çeşmelerin tez konusu ya da makale olarak seçimine ve bu çalışmaların morfolojisine büyük etki yapmıştır¹². Bu etki de anıtsal yapılara oranla daha küçük boyutlu olan ve yok olma süreçleri daha hızlı olan çeşmelerin belgelenmesini sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedir. Bu sürecin bir parçası olmak amacıyla Kokluca'da yer alan çeşmeler tarafımızdan belgelenerek A. Ödekan'ın yaptığı tipolojiye göre çeşmelerin değerlendirilmeleri yapılmaya çalışılmıştır.

IV.1. Konum

Anadolu Türk Mimarisi'nde çeşmenin inşa edilecek olduğu konum oldukça önemlidir. Mahalle çeşmeleri tüm mahallenin ulaşabileceği ortak nokta olan cami vb. yapılarla bitişik ya da bağımsız olarak inşa edilmişlerdir. Kokluca çeşmeleri de eğimli bir arazi üzerinde konumlandırılmıştır. Çeşmenin bulunduğu alanın düzleştirilmesi ve dolayısıyla istinat duvarına bitişik inşa edilmesi çeşmelerin üç yüzünün işlevlendirilmesine sebep olmuştur. 1 No.lu Çeşme özgününde bağımsız bir çeşme olarak inşa edilmiştir. Konumu itibari ile 2 No.lu Çeşme daha ilginç bir durum oluşturmaktadır. Çeşmelerin genellikle farklı türden yapılara bitişik olarak inşa edildiği görülmesine rağmen, bu çeşme yine başka bir çeşme yapısına bitişik yapıldığından farklı bir özelliğe sahiptir. Bu farklılık da doğal olarak büyük boyutlu depolu bir çeşme var iken neden ikinci bir çeşmenin yapıldığı sorusunu akla getirmektedir. Bu soru kesin olmamakla birlikte şöyle açıklanabilir: 1 No.lu Çeşme özellikle yazın daha da artan su ihtiyacını karşılayamamış, bu sebeple hemen yanına, tıpkı 1.si gibi depolu ikinci bir çeşme yaptırılmış olmalıdır. 2 No.lu Çeşme, 1 No.lu Çeşme'ye bitişik olarak yapılmış böylece, hazneler arasındaki bağlantı ile depolama hacmi artırılmıştır. Kokluca'daki su sıkıntısı Avrupalı gezginlerin yazılarına da konu olmuştur. *Etude sur Smyrne*'de Kokluca'daki susuzluk şöyle dile getirilmiştir: " ...100 hane kadar olan halkın tümü Rum'dur. Köyde su sıkıntısı olmasına rağmen , köy halkı oldukça yakın olan su kaynağından buraya su getirmek yerine, kiliselerine

¹⁰ Bu tipoloji çalışmalarıyla ilgili bk., İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I*, İstanbul 1943, S.V; Celal Esat Arseven, "Çeşme" *Sanat Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1950, s.339-340; Ayhan Aytöre, "Türklerde Su Mimarisi" *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Tebligler*, Ankara 1962, s.45-49; Semavi Eyice, "Çeşme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8, Türk Diyanet Vakfı, İstanbul 1993, s. 277-287; Hatice Aynur-Hakan T. Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 1995, s.65-66; Haşim Karpuz- Osman Nuri Dülgerler, "Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi", *Prof.Dr. Beyhan Karamağrahı'ya Armağan, Sanatta Anadolu Asya İlişkileri*, Ankara 2006, s.317-329.

¹¹ Ayla Ödekan, "Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", *Semavi Eyice'ye Armağan, İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, s. 281-290.

¹² Mustafa Denктаş, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler ve Hamamlar)*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 2000; *Karaman Çeşmeleri*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 2000.

büyük bir çan kulesi yaptırmak için büyük paralar sarfetmişlerdir"¹³. 1832 yılında bölgeyi gezen başka bir seyyahın gözlemleri ise Koklucalıların su ihtiyacına başka bir noktadan değinmektedir. ".....Köklüce sağımızda kalıyordu. Bu köyde bir de temiz su kaynağı olsa güzel konumu ve hayata bakış açısı ile diğer köylerin çok üstünde yer olabilirdi"¹⁴. Bu gözlemler Kokluca'daki su ihtiyacını, dolayısıyla neden depolu çeşmeler yapıldığını açıklar niteliktedir.

IV.2. Plan ve cephe biçimlenişleri

Osmanlı coğrafyasında inşa edilmiş çeşmelerin plan özellikleri, inşa edildikleri konuma, çeşmeye gelen suyun miktarına ve sürekliliğine göre değişiklik gösterebilmektedir. Çeşme bağımlı bir çeşme ise -ana yapı ile aynı zamanlı tasarlanmış bir duvar çeşmesi- kimi zaman bu çeşmenin plan özellikleri tam ayırt edilemez. Duvar yüzeyinde çeşmeyi sınırlandırıcı ya da belirginleştirici bir unsurun olmaması bunda etkindir. Bir yapıya bitişik ya da bağımsız tasarlanmış tek yüzlü çeşmeler genellikle dikdörtgen bir plana sahipken, 2-4 yüzlü çeşmeler kare ya da dikdörtgen planlıdır. Suya olan talebin derecesi ya da suyun miktarı deponun boyutunu ve yüzlerdeki niş sayısını etkilemiştir. Kokluca 1 No.lu ve 2 No.lu Çeşme üç yüzlü, çok nişli dikdörtgen planlı ve depolu birer çeşmedir. 2 No.lu Çeşme'nin kuzey-batı köşesi pahlanarak buraya da bir çeşme nişi yapılmıştır. Pah, köşedeki keskinliği kırmakla birlikte buradaki çeşme nişiyle, çeşmenin sokak dokusundaki yeri daha sağlam vurgulanmıştır. Görünüş olarak Osmanlı sokak dokusundaki çok kanatlı köşe çeşmeleri ile benzerlik gösterse de, usta tarafından çeşmenin yaslandığı köşe değil doğrudan çeşmenin köşesi yumuşatılmıştır. Üç yüzlü ve yüzlerde tek ya da çok nişli cephe tasarımına, *Gebze İbrahim Paşa Çeşmesi (1665-66)*¹⁵, *Edirne Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Çeşmesi (1667)*¹⁶, *Çeşme Hamaloğlu Çeşmesi (1851)*¹⁷, *Larnaka Celya Köyü Meydan Çeşmesi (20.yüzyıl başı)*¹⁸ gösterilebilir. Anonim Çeşme, tek yüzlü, tek nişli, dikdörtgen planlı ve depoludur. Bu çeşmede de ön yüzün köşeleri pahlıdır. Tek yüzlü ve tek nişli cephe düzenlemesi Osmanlı çeşmeleri arasında en sık görülen bir düzenleme çeşididir.

Çok cepheli çeşmelerde konum, planın biçimi ve büyüklüğü, çeşmedeki yüz sayısı ile yüzlerdeki niş sayısını da etkilemiştir. Çeşme kare ya da kareye yakın bir plana sahip ise çoğunlukla işlevlendirilen yüzlerde tek niş; eğer plan dikdörtgen ise geniş yüzler sıra nişlerle, dar yüzler ise tek niş ile biçimlendirilmiştir. Bu özellik Kokluca'daki 1 ve 2 No.lu çeşmelerde de kendini göstermektedir. Üç yüzlü çeşmelerin kısa kenarları tek, uzun kenarları ise çok nişlidir. 1 No.lu Çeşme'de uzun kenarlarda biri ocak olmak üzere yanyana iki kemer nişi; 2 No.lu Çeşme'de ise kısa kenarda yanyana iki, uzun kenarda ise üç niş yer almaktadır. Tek yüzde iki ya da daha fazla sıra nişli çeşmelere; *Erzurum Narmanlı Camii Çeşmesi (1734)*¹⁹, *Manisa Süleyman Paşa Çeşmesi (1809)*²⁰, *Isparta Keçeci Cami Çeşmesi (1872-1873)*²¹ ve *Kovancılar Ekinözü Köyü Çeşmesi I*²² örnek gösterilebilir.

¹³ Konstantinos Oikonomos- Bonaventure F. Slaars, (2001). *Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir*, Çev. Bilge Umar, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.28; Beyru, *age.*, s.134.

¹⁴ F.J.V. Arundel, *Küçük Asya'da Keşifler I-II*, Çev:D. Dereli, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul 2016, s.8.

¹⁵ Ahmet Yavuzylmaz, "Gebze Çeşmeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/25, 2013, s. 581-582.

¹⁶ Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri*, Edirne Valiliği, Edirne 2008, s. 122-126.

¹⁷ Ahmet Karaçöl- Selim Sarp Tunçoku, "Geçmişteki Su Kültürünün Sembolleri: İzmir - Çeşme'de Mevcut ve Kayıp Osmanlı Dönemi Çeşmeleri", *TÜBA-KED*, 2012, s. 90.

¹⁸ Enes Kavalçalan, *Kıbrıs'taki Osmanlı Dönemi Su Yapıları (Çeşme Ve Hamamlar)* (Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2015, s.227-229.

¹⁹ Hüseyin Yurttaş- Haldun Özkan, *Tarihi Erzurum Çeşme ve Su Yolları*, Eski Genel Müdürlüğü, Erzurum 2002, s.148-149.

²⁰ Hasan Uçar, *Sipilden Manisa'ya Ab-ı Hayat, Manisa Çeşmeleri*, Manisa Belediyesi, Manisa 2012, s.106-108.

Yukarıda da belirtildiği gibi iki farklı dönemin özelliklerini yansıtan bu çeşmelerin yer aldığı Kokluca bir Rum Köyü olarak bilinmektedir. Osmanlı tebaası içerisinde Rumların, Yahudilerin ve Ermenilerin gerek dini yapılarında gerekse diğer yapılarında kendilerine has plan ya da cephe özellikleri görülebilmektedir. Çeşmeyi oluşturan unsurlar açısından Türk çeşme mimarisinden farklılık göstermeyen Kokluca'daki çeşmelerin bazı gayrimüslim yerleşimlerinde yer alan çeşmelerin plan ve cephe düzenlemeleriyle karşılaştırılması, bu yapı türü açısından Rum köylerinde farklı bir tasarımın olup olmadığını ortaya koyacaktır. Dikdörtgen planlı, tek ya da iki yüzlü depolu çeşme düzenlemesi Fethiye Kayaköy'deki *Georgio P. Teodorou Çeşmesi* (1912) ve *Muhacirlik Mevkii Çeşmesi*²³ ile *Bağarası Hastane Çeşmesi* (1897)²⁴ ve Doğanbey'de yer alan iki adet çeşmede²⁵ de karşımıza çıkmaktadır. İzmit'te bulunan çok sayıdaki örnek²⁶ de değerlendirildiğinde, plan kurgusu ve cephe düzenlemesi açısından Osmanlı'nın diğer kentlerindeki örneklerle benzerlik gösteren Rum çeşmelerindeki tek farklılık mevcut kitabelerinin Osmanlıca yazılı olmamasıdır. Bu da Osmanlı'da dil, din ve etnik kökenleri farklı toplulukların ortak mimari ve süsleme beğenisini ve Osmanlı'nın farklı kimliklerin kültürlerine olan saygısını belgeler niteliktedir.

IV.3. Yapı Elemanları

IV.3.1. Depo: Depo ya da hazne çeşmenin gizli bölümü olarak da gösterilebilir. Adından da anlaşılacağı üzere suyun depolandığı bölüm olan hazneler zeminden belli bir yüksekliğe kadar sıvanmaktadır. Sıva, kemerleri taşıyan duvarlar ne kadar kalın olursa olsun hem suyun sızmasını engellemiş hem de deponun temizliğinin daha kolay yapılmasına imkân tanımıştır. İzmir gibi yazların oldukça kurak geçtiği bölgelerde daha fazla suyun depolanmasını da sağlamıştır. Özellikle yağışların bol olduğu kış ve bahar aylarında suyun önce depoya boşaltılması ile künkler içerisindeki basınç azaltılmış ve suyunun zarar görmesi engellenmiştir. Eğer çok nişli çeşmelerde suyun tasarruflu kullanılmasını sağlayan burmalı musluklar kullanılmamışsa, yaz aylarında depo içerisinde lüleye ulaşan delikler kapatılarak istenilen lüleden su akıtılmıştır. Ya da temizlik sonrası deliklerin önüne set çekilerek daha az suyun sürekli akması sağlanmış olmalıdır. Depolar yapılış şekillerine *çeşme ile birlikte inşa edilenler* ve *çeşmeye sonradan eklenenler* olmak üzere iki şekildedir. Kokluca çeşmelerinin depoları çeşmelerle eş zamanlı tasarlanmıştır.

1 No.lu Çeşme'nin deposu kuzey-güney, diğer çeşmenininki doğu-batı yönlüdür. 1 No.lu Çeşme'nin deposuna girilemediği için depoya ait özellikler tam olarak saptanamamıştır. Depolu çeşmelerin asal unsurlarından olan kontrol penceresi 2 No.lu Çeşme'nin güney duvarının ortasında konumlandırılmıştır. Günümüzde bu açıklığa ulaşabilmek için yaklaşık 50x50 cm'lik bir alandan yaklaşık 2 m. aşağı inilmektedir (Fot.13). Yol kotu yükselse de özgününde de hazne kontrol penceresine bu şekilde ulaşıldığı kuyu biçimli boşluğun duvar örgüsünden anlaşılabilmektedir. Çeşmenin kontrol penceresinin söveleri, denizliği ve lentosu

²¹ Mine Akbaş, *Isparta İli Ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri* (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2012, s.65-66.

²² Azime Ferya Aktaş, *Elazığ İli Çeşmeleri* (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s.181-185.

²³ Yasin Kakız, *Muğla Çeşmeleri* (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2019, s.123-130.

²⁴ Muzaffer Yılmaz, "Söke Bağarası ve Akçakaya Köyü Çeşmeleri", *İstem*, 28, 2016, s.278-279.

²⁵ Serkan Özbalkan, *Aydın Çeşmeleri* (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2019, s.324-327.

²⁶ Figen Ölmez Karademir, "Osmanlı Dönemi'nde İzmit'te Yaşamış Gayrimüslimlere Ait Çeşme Yapıları", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2016, s. 1845-1861.

düzgün kesme taştır. Malzeme seçiminde depo içine iniş çıkışlarda pencere etrafının zarar görmemesi düşüncesinin etkili olmuş olabileceği söylenebilir. Türk çeşme mimarisinde kontrol penceresinin konumu oldukça önemlidir. Bu pencereler ya yandaki işlevsiz cephelere ya da plan tipine bağlı olarak çatıya açılmıştır. Yan cephelerin sonradan eklenen binalarla kapanması durumunda ise kontrol penceresi çeşme nişleri içerisine sonradan açılmıştır. Dolayısıyla yatay ya da dikey ekseninde cepheye hareket kazandıran çeşme nişinin görünümü mecbur kalınmadıkça kontrol penceresi ile bozulmamıştır. Özgününde çeşme ön yüzünde olan kontrol pencere örnekler daha azdır. Bu görüşe uygun bir çeşme örneği Anonim Çeşme'dir. Çeşme ön yüzündeki kontrol penceresi özgündür (Fot.21). 1 No.lu Çeşme'nin kontrol penceresinin konumu saptanamasa da diğer çeşmedeki konum oldukça dikkat çekicidir. Usta bu çeşmede kontrol penceresini gizlemekten ziyade, güney cephede çeşmeye dik uzanan oldukça büyük kanal şeklindeki suyunun da bakımını ve onarımını yapabilmek için, kontrol penceresini bu cepheye açmış olmalıdır (Fot.14). Dolayısıyla bu cephede eğimden dolayı algılanmayan kontrol penceresine yol kotundan birkaç metre inilerek ulaşılabilir. Deponun kuzey duvarında yer alan gergi yuvaları ve dış yüzdeki demir kenetler ustanın olası bir açılmadan dolayı duyduğu endişeyi de açığa vurmaktadır. Kuzey duvardan güney duvara uzanan olası demir tonoz gergileri günümüze ulaşamamıştır.

IV.3.2. Kemer: Çeşmeleri vurgulayan asal unsurlardan olan kemerlerin de tipki süslemelerde olduğu gibi inşa edildiği dönemin formlarını yansıttıkları söylenebilir. Başkent İstanbulu'nda ve İzmir gibi ticari faaliyetler ile nüfusun fazla olduğu şehirlerde üslup geçişleri daha dar aralıklarla tespit edilebilirken, daha az nüfuslu, ticari aktiviteleri az olan iç kesimlerde bu aralık oldukça geniştir. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Klasik Osmanlı Dönemi yapılarında ve bu yapılardan çeşmelerde de sıklıkla görülen sivri kemer, gemi teknesi kemer ve türevleri Lale Dönemi'nde de sık tercih edilen bir kemer formu olmuştur. Bu dönemden itibaren yuvarlak kemer ve çeşitli diğer dekoratif kemerler çeşme cephelerinde yer almaya başlamıştır²⁷. Bu değişimin iç kesimlerde daha geç başladığı bazen de geleneksel sivri kemerin çok fazla biçim değişikliğine uğratılmadan 19. yüzyılda da kullanıldığı günümüze ulaşabilmiş birçok örnekten anlaşılabilmektedir. Yukarıdaki genellemeye aykırı olarak, sivri kemer formunun oldukça klasikleştiği bir dönemde şaşırtıcı biçimde yapı bünyesinde sivri kemerlerle birlikte yuvarlak kemer de görülebilmektedir. Bu durumu en iyi açıklayan örneklerden biri Selçuk İsa Bey Camisi Çeşmesi'dir. Merdiven sahanlığı altındaki çeşme yuvarlak kemerlidir. Gerek kemer formu ile gerekse Klasik Osmanlı Döneminde yaygınlaşacak olan sahanlık altı çeşmelerinin erken örneklerinden biri olması açısından çeşme özel bir yere sahiptir²⁸. Yapının çevresindeki antik yapılardan devşirilen kemer ile çeşme nişi oluşturulmuş, bu da yapıda kemer formlarında

²⁷ Mustafa Denktaş, "Anadolu Çeşme Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, 7, Ankara 2002, s. 1303; Fazilet Koçyiğit, "Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri", *Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 2014, s. 312; Erdal Okumuş-Özgür Gülbudak, "Türk Sanatında İnşa Edilen (12.-20. Yüzyıllar) Çeşme Üslupları Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Sanatı'na Dair Denemeler*, İstanbul 2018, s.95. Sivri kemerli örneklerle *Mardin Cevheriye Çeşmesi* (12.-13. yüzyıl), (bk. İrfan Yıldız, *Mardin'deki Su Mimarisi* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 2008, s.58); *Gebze İbrahim Paşa Çeşmesi*, (1665-66), (bk. Yavuzılmaz, agm. s.581-582); *Aksaray Ebubekir Ağa Çeşmesi*, (bk Koçyiğit, agm, s. 308.Fot.10); *Uzunköprü Halise Hatun Çeşmesi*, (1705), (bk. Murat Çerkez, "Uzunköprü Çeşmeleri", *Turkish Studies*, 13/26, 2018,s. 412-413); *Malatya İmam Pınarı Çeşmesi* ,(1832), (bk. Dilare Derici, *Malatya Çeşmeleri*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Isparta 2017,s.244-246); *Sobuca Çerkez Köyü Çeşmesi*, (18. yüzyıl sonu-19. yüzyıl başı), (bk. Muzaffer Yılmaz, "Aydın Koçarlı - Bağarası Güzergahındaki Çeşmeler", *Sanat Tarihi Dergisi*, 2010, s.104-105) ve *Erdemli Karahıdırlı Köyü Çeşmesi*, (19.yüzyıl) (bk. Lokman Tay, "Mersin-Erdemli Çeşmeleri", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/2, 2018,s. 690-91) gösterilebilir.

²⁸ Yılmaz Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, 55-56.

üslup çeşitliliğine neden olmuştur. Kokluca çeşmelerinin cephelerinde de kemer formlarıyla üslupsal çeşitlilik yaratılmıştır. Kokluca 1 No.lu Çeşme'nin niş kemerlerinde farklılıklar görülmektedir. Kuzey yüzdeki geniş açıklık formu onarımlarla oldukça bozulmuş basık kemere sahiptir. Ocak nişinin kemeri de diğer iki nişe göre daha sivridir. Çeşme nişi olarak kullanıldığını düşündüğümüz doğudaki ve batıdaki nişler dış yüzeyi çökertilmiş kaş kemer formuna sahiptir. Kaş kemer formu çeşme yapıları içerisinde daha çok asal unsurlardan aynataşlarının bezemelerinde dekoratif bir kemer tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaş kemerin sıklıkla görüldüğü unsurlardan biri ise bardaklık ya da tas yuvalarıdır. Kaş kemer, sivri ve yuvarlak kemer ile kıyaslandığında çeşme ana nişlerinde daha az tercih edilen bir kemer tipidir. Bu tipte kemere sahip yapılara *Kocaeli 4. Nolu Çeşme (17.yüzyıl)*²⁹, *Karacasu Hacı Hüseyin Çeşmesi (1763-64)*³⁰ örnek verilebilir. 2. çeşmenin kemerlerinde ise gerek boyutları gerekse biçimleri açısından bir uyum söz konusudur. Bu kemerlerin tamamı yuvarlak kemer tipindedir. Bu da bağlı olduğu İzmir'deki üslup değişimlerinin çevresindeki yapılara da yansıtıldığını göstermesi yanında, bitişik iki yapıdaki üslup farklılığını da yansıtmaması açısından önemlidir. Yuvarlak kemer kullanımına, *Talas Esmâ Hanım Çeşmesi (1887)*³¹, *Isparta Emir Çeşmesi (19.yüzyıl sonu-20.yüzyıl başı)*³², *Ulubey Avgan Köyü, Acıkuyu Çeşmesi*³³, *Lapseki Şerife Ayşe Hatun Çeşmesi (1768)*³⁴, *İzmir İkiçeşmelik Çeşmesi (1768-69)*³⁵, *Kayseri Tavlusun Köyü, Dökmecioğlu Çeşmesi (19. yüzyıl sonu-20.yüzyıl başı)*³⁶, *Kayseri Akçakaya Yatak Çeşmesi (1898)*³⁷, *Hekimhan Güzelyayla Çeşmesi (1896)*³⁸ ve *Sandıklı Topçam Sokak Çeşmesi (1903)*³⁹ gibi yapılar örnek gösterilebilir.

IV.3.3. Aynataşı: Çeşme nişlerinin en işlevsel unsurlarındandır. Osmanlı çeşmelerinde aynataşlarının niş içindeki konumu, sayısı ya da malzemesi değişiklik gösterebilmektedir. Çeşme cephesinde kullanılan inşa malzemesinin türüne ve boyutuna bağlı olarak bu unsurun boyutu da değişkenlik gösterebilmektedir. Eğer çeşme nişi yekpare malzemeliyse aynataşı niş içerisinde çoğu zaman belirsizdir. Aynataşı vurgusu sadece musluk/lüle ve kimi zaman da dekoratif kemerler ile yapılmıştır. Yığma tekniğinde tek tür ya da farklı malzemelerle oluşturulmuş çeşme nişinde ise çoğu zaman daha büyük boyutlu taş/mermer malzemeli ayna taşları tercih edilmiştir. 1 No.lu Çeşme'deki aynataşlarının varlığı cephenin sıvalı olmasından dolayı belirsizdir. 2 No.lu Çeşme'de ise sadece bir aynataşı sağlamdır (Fot.20). Mevcut aynataşının konumu dikkate alındığında niş dip duvarı ile organik bir bağı olmadığı kolayca anlaşılabilmektedir. Anadolu Türk Mimarisi'nde çeşme aynataşları genellikle niş dip duvarı ile eş zamanlı tasarlanmıştır. Dolayısıyla bu çeşmede aynataşının çeşme nişinin yapılmasından sonra eklendiği ortaya çıkmaktadır. Bu eklenme zamanı tam çözümlenemese de çeşmenin inşası başlayınca aynataşlarının siparişinin verildiği ve çeşmenin inşası bitmeden ya da bittikten hemen sonra bu taşların çeşme nişlerine eklendiğini söyleyebiliriz. Depolu çeşmelerde depoda

²⁹ Ölmez Karademir, agm., s.1857-1858;

³⁰ Özbalkan, agt, s.106-110.

³¹ Mustafa Denктаş, *Kayseri'deki.....*, s.124-126.

³² Akbaş, agt, s.76-78.

³³ Türkan Acar, "Uşak Çeşmeleri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7/1, 2018, s. 634, Fot.4.

³⁴ Ali Osman Uysal, "Osmanlı Devrinde Lapseki ve Mimarlık Eserleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, 2013, s.164-165.

³⁵ Harun Ürer, "Su Yapıları Mimarisi", *İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık 1*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2013, s.207.

³⁶ Şerife Tali, "Kayseri/Tavlusun Köyü'nde Bulunan Köprü ve Çeşmeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/34, 2014, s.524-525.

³⁷ Şerife Tali, "Kayseri /Akçakaya Köyü'nde Bulunan Çeşmeler ve Beyaz Mermer Kitabeli Mezar Taşları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/34, 2014, s.544-545.

³⁸ Nurşen Özkul Fındık, "Hekimhan Çeşmeleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 9, 2006, s. 113-114.

³⁹ Günnür Aydoğdu, *Afyonkarahisar İli Sandıklı İlçesi Çeşme ve Kitabeleri*, Salihli 2010, s.24-25.

biriktirilen, deposuz çeşmelerde ise su yolu ile çeşmeye getirilen suyun aynataşından servis edilmesini sağlayan lüle ya da musluklar günümüze ulaşamamıştır. 1 No.lu Çeşme'deki lüle/musluk delikleri belirsizken, 2 No.lu Çeşme'deki sağlam örnekten hareketle her aynataşında birer musluk/lülenin olduğu anlaşılmaktadır. Anonim Çeşme'de ise ayna taşına iki lüle deliği açılmıştır.

IV.3.4. Ocak: Kokluca çeşmeleri içerisinde en dikkat çekici unsurdur. Yukarıda da anlatıldığı gibi malzeme ve inşa tekniği açısından özgün olduğu düşünülen 1 No.lu Çeşme'deki ocağın derinliği diğer nişlerle aynı olmakla birlikte sadece daha dar yapılmıştır (Fot.8,9). Biçimsel özellikleri bir tarafa bırakılırsa neden çeşmenin bir nişinin ocak olarak tasarlandığı sorusu akla gelmektedir ki özellikle çok nişli çeşmelerde karşılaşılan bir özellik değildir. Anadolu Türk Mimarisi içerisinde genellikle bir yapıya bağlı olarak tasarlanan kemer formulu ocak, bağlı olduğu mekânın ısıtılması, mutfak olarak kullanılan alanda suyun ısıtılması ve yemeklerin pişirilmesini sağlayan bir unsurdur. 1 No.lu Çeşme'deki ocak da büyük olasılıkla su ısıtmak amaçlı tasarlanmış olmalıdır. Çeşmenin bulunduğu alan köyün merkezi olarak düşünülürse, çeşmeden hem günlük su ihtiyacı karşılanmış, hem de kadınlar bu ocakta su ısıtarak çamaşır yıkamış olabilir. Yapının bulunduğu alanın yakınında dini bir yapı olabileceği de düşünülürse, ölü yıkamada kullanılmak üzere su ısıtılmış olabileceği de akla gelmektedir. Dolayısıyla, karşılaştırma yapılacak olursa, *Savur Baskavak Köyü Çamaşırhanesi*⁴⁰, *Urla Özbek Mahallesi Çamaşırhanesi*⁴¹, *Gökçeada Hanife Kadın Çamaşırhanesi*⁴² ve *Ortaköy Çamaşırhanesi*⁴³ gibi Osmanlı mimarisi içerisinde plan özellikleri ve işlevleri açısından farklı bir konumda olan çamaşırhanelerden farklılık göstermektedir. Ustanın yaratıcılığı ile çeşme planında nişlerden biri ocak olarak tasarlanarak en basit yoldan yapıya çamaşırhane işlevi kazandırılmıştır. Böylece, *Erdemli Doğusandal Köyü Çeşmesi*⁴⁴ örneği gibi genellikle çamaşırhanelerin bir duvarına eklenen çeşme tasarımının tam tersi olarak, çeşmenin bir nişine su ısıtmaya yönelik işlev verilmiştir.

IV.3.5. Saçak: Tuğla malzemenin yoğun olarak kullanıldığı Bizans yapılarında cephenin tamamlayıcısı olan kirpi saçak, boyutları farklılık göstermekle birlikte, Osmanlı yapılarında da sıklıkla tercih edilen saçak türü olmuştur⁴⁵. 1 No.lu Çeşme'nin çatısı yenilendiği için saçığına ilişkin bir veriye sahip değiliz. 2 No.lu Çeşme'de ise düzgün kayrak taşlar arasında iki sıra kirpi saçak dikkati çekmektedir. Beden duvarlarındaki tuğla malzemelerle de uyum sağlayan kirpi saçak, *Kızlarağası Hani*⁴⁶ ve *İplikçi İsmail Dede Türbesi*⁴⁷ nde olduğu gibi Kokluca'nın bağlı olduğu İzmir'deki birçok yapıda da aynı düzende karşımıza çıkmaktadır.

IV.3.6. Üst örtü: 1 No.lu Çeşme'nin hazne üst örtüsü tam anlaşılamamakla birlikte, çeşmenin plan özelliği ve boyutu tonozla örtülü olduğunu akla getirmektedir. Tonoz hakkında bir bilğimiz olmasa da çeşmenin üzeri ise günümüzde betonarme düz dam ile kaplanmıştır. 2 No.lu Çeşme'nin deposunun üzeri doğu-batı yönlü beşik tonoz ile örtülüdür. Anonim Çeşme'de de benzer bir örtü sistemi olmalıdır. 2 No.lu Çeşme'de tonozun üzeri de doğu-batı yönlü; Anonim Çeşme'de ise kuzey güney yönlü beşik çatıyla kaplanmıştır.

⁴⁰ Yıldız, *agt.*, 30-33; İrfan Yıldız, *Savur'daki Tarihi Eserler*, Mardin Valiliği, İstanbul 2011, s.114-115.

⁴¹ Sedat Bayrakal, *Urla ve Köylerindeki Türk Dönemi Sosyal Anıtları*, Ege Üniversitesi, İzmir 2009, s.171-176.

⁴² Mesut Dünder, "Gökçeada Türk Kültür Varlıkları", *Turkish Studies*, 10/6, 2015, s. 409.

⁴³ Türkan Acar, *Uşak Çamaşırhaneleri*, İzmir 2017, s.32-38.

⁴⁴ Tay, *agm.*, s.681.

⁴⁵ Afife Batur, "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine", *Anadolu Sanatı Araştırmaları II*, 1970,s. 135-216; Mehmet Kutlu, "XIV-XV Yüzyıllara Ait Osmanlı Camilerinde Görülen Tuğla-Taş Almaşıklığı Üzerine Gözlemler", *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVI/1, 2017, s. 138.

⁴⁶ Bozkurt Ersoy, *İzmir Hanları*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1991, Res.20.

⁴⁷ Ertan Daş, "İzmir'de Üç Türbe", *Sanat Tarihi Dergisi*, 2012,s. 64-68.

IV.3.7. Alınlık: Çeşmelerde yapıyı vurgulayan ve yapıya daha fazla anıtsallık kazandıran önemli bir unsurdur. Bir yapıyla eş zamanlı inşa edilmiş çeşmelerde çok sık görülmeyen alınlıklara, çoğunlukla bağımsız ya da bir yapı duvarına sonradan eklenen çeşmelerde rastlanılmaktadır. İnşa edildiği dönemin üslup özelliklerini yansıtan alınlıklar çeşmelerde iki şekilde oluşturulmaktadır: Birincisinde çeşme ön cephesi üzerine üçgen, yarı dairesel ya da farklı biçimlerde alınlıklar eklenerek cephe hareketlendirilmektedir. Alınlıklar bu tür cephelerde daha yapay bir görünüş sergilemektedir. Bu alınlık türüne *III. Ahmed Han Kütüphanesi Çeşmesi (1719)*⁴⁸, *Kocaeli Canfeda Hatun Çeşmesi (1826)*⁴⁹, *İzmir Salepçioğlu Camii Çeşmeleri (19. yüzyıl sonları)*⁵⁰, *Sille Mescitli Sokak Çeşmesi (20.yüzyıl başları)*⁵¹ ve *Kütahya Hürriyet Çeşmesi, 1909*⁵² örnek gösterilebilir. İkincisi ise oluşum bakımından birincisinden tamamıyla farklıdır. Depoyu kapatan tonozun üzerinin kapatılmadığı örnekler olmakla birlikte, tonoz kavisi ve yüksekliği kırma çatı ile kapatılmıştır. Bu yöntem de doğal olarak bir başka unsur olan alınlığı oluşturmuştur. Bu tipte alınlık formu, beşik çatının ön yüz formundan dolayı çoğunlukla üçgendir. 2 No.lu Çeşme’de doğu-batı yönlü uzanan beşik çatının batı yüzünde doğal, üçgen bir alınlık oluşmuştur. Anonim Çeşme’de ise aynı yöntemle çeşme üzeri kapatılmış ve üçgen alınlık daha yüksek tutularak cepheyi vurgulayan çeşme nişinin bir kat önüne geçmiştir. Bu tip alınlıklar *Bayburt Yedigöze Çeşmesi (1878)*⁵³, *Aydın Anonim Çeşme-Sebili (19. yüzyıl)*⁵⁴ ve *Manisa Gediz Mahallesi’ndeki Çeşme’de (19. yüzyıl)*⁵⁵ olduğu gibi birçok çeşme örneğinde görülmektedir.

IV.4. Malzeme: Çeşmelerin inşasında kullanılan malzemeler aynı bölgedeki diğer yapı türlerinde kullanılan malzemelerle benzerlik gösterdiği gibi farklılıklar da gösterebilmektedir. Malzeme seçimi baninin ekonomik durumuna, dönemin üslubuna, çeşmenin konumuna hatta çeşmenin boyutuna göre değişebilmektedir. 1 No.lu Çeşme’nin duvar yüzeyleri sıvalı olduğu için malzeme kullanımı tam anlaşılamasa da ocağın bacasından anlaşıldığı kadarıyla yapının inşasında tuğla ve taş malzeme kullanılmıştır. Kemerlerden birinde de tuğla malzeme seçilebilmektedir. 2 No.lu Çeşme ise özellikle batı cephedeki yalınlığı ile özgün malzeme kullanımını tam anlamıyla dışarı yansıtmaktadır. Beden duvarlarında kabayonu taş ve moloz taş ikilisi kullanılmışken kemerlerde sadece tuğla malzeme kullanılmıştır. Düzgün kesme taş malzemenin kullanılmadığı bir bölgede tuğla biçimiyle hem işçilikteki özeni göstermesi hem de duvar ustasına inşai kolaylığı sağlaması bakımından özel bir inşa malzemesidir. Kemerlerde tuğla kullanımı, renk tezatlığıyla çeşme nişini daha da belirginleştirmektedir. 2 No.lu Çeşme’de olduğu gibi kemer sayısının fazlalığı bu vurguyu daha da arttıracak türdendir. Tuğla malzemenin nereden getirildiğini çözümleyemesek de, moloz taş malzemenin aynı bölgeden temin edildiğini köy merkezindeki bazı evlerdeki duvar örgüleri destekler niteliktedir. Kemerde tuğla kullanımına *Bolu Çatal Çeşme*⁵⁶, *Bursa Sitti Hatun Camii Çeşmesi*,⁵⁷ *Koceli Zeliha*

⁴⁸ Koçyiğit, agm., s.35-40.

⁴⁹ Burak Muhammet Gökler, “Kocaeli Çeşmelerinde Batı Etkili Süslemeler”, *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu IV*, Kocaeli 2018, s.2098.

⁵⁰ R. Eser Gültekin, *İzmir Kemeraltı Bölgesi’ndeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2013, s.68-69.

⁵¹ Muzaffer Yılmaz-Ahmet Yavuz Yılmaz-Erdal Zeki Tomar, “Sille Çeşmeleri”, *Kent Mobilyası ile Anlatılan Tarih Konya/Sille*, Detay Yayıncılık, Ankara 2017, s.83-84.

⁵² Yasemin Verim, “Kütahya’da II. Abdülhamid Döneminde İnşa Edilmiş İki Çeşme: Çinili Çeşme ve Hürriyet Çeşmesi”, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi* 2/1, 2019, s. 79-80.

⁵³ Murat Karademir, “Tarihi Bayburt Çeşmelerinden Örnekler”, *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19/1, 2016, s.338-341.

⁵⁴ Yılmaz, agt, s.55-57.

⁵⁵ Uçar, age., s.11-112.

⁵⁶ Hüseyin Can, *Bolu ve Yöresinde Bulunan Tarihi Çeşmeler* (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2015, s.54-56.

*Hanım Çeşmesi*⁵⁸ ve *Manisa Yiğitbaş Sokak Çeşmesi*⁵⁹ gibi yapılar örnek olarak gösterilebilir. Düzgün kesme taş malzeme ise sadece hazne kontrol penceresinde ve kirpi saçakta tuğlaların altında ve üstünde kullanılmıştır.

Anonim Çeşme'de ise farklı bir malzeme türü dikkati çekmektedir. 19. yüzyılda seri üretim malzemelerin kullanılması mimaride standartlaşmaya neden olmuştur. İthal ve yerli olarak iki gruba ayrılan bu malzemeler içerisinde tuğlalar, cumba konsolları, kepenkler ve karosimanlar bulunmaktaydı. Döküm tekniğiyle yapılan bu malzemelerin yanısıra birçok yapıda kullanılmış söve, köşe taşı ve kilit taşı gibi unsurlar cephelerde standart bir kurguya sebep olmuştur⁶⁰. Sadece konutlarda değil aynı zamanda birçok dini ve sosyal yapıda karşımıza çıkan bu standartlaşma, sokak dokusunda yenilikler de ortaya koyuyordu. İzmir konutları içerisinde sıklıkla görülen bosajlı kaplamalarla 19. yüzyıl konut duvarına adeta Hellenistik bir etki kazandırılıyordu. 19. yüzyılda özellikle zemin katlarda sıklıkla kullanılan bosajlı duvar kaplamaları, Osmanlı mimarisinde Neo-Klasik öğelerdendi⁶¹. Anonim Çeşme'de de düzgün taşların ön yüzlerinde kenarlar düz bırakılmış, arada kalan geniş dikdörtgen alana ise çentikli bir görünüm verilerek cepheye yüzeysel, bosajlı bir görünüm kazandırılmaya çalışılmıştır. Doğal renkli taşlar bir yana bırakılırsa, Anonim Çeşme'de olduğu gibi renkli kaplamalarla Osmanlı sokağındaki yapılarda kalıcı renkler sağlanıyordu. Anonim Çeşme'de görülen kaplama malzemesi çeşmenin bulunduğu köyde kullanılan inşa malzemeleri ile uyumsuz olsa da hemen yanındaki İzmir kent merkezinden getirildiği ve bu tür kaplamaların aynı yüzyıl içerisinde geleneksel yapı yüzeylerine farklılık kattıkları söylenebilir.

Çeşme cephelerinin tamamının mermerle kaplandığı örnekler bir tarafa bırakılırsa, mermer malzeme çeşmelerde sıklıkla aynataşlarında ve kitabe levhalarında kullanılmıştır. Ayna taşlarının mermer ya da taş malzemeli seçilmesindeki etkenler oldukça fazladır. Bunlardan biri, lüle deliği etrafında oluşabilecek yosunlaşma ve kireçlenmeyi önlemeye yöneliktir. Pürüzsüz geniş bir yüzeyin temizliği kaba yonu taş, tuğla malzemeli ya da sıvalı yüzeye göre daha kolay olacaktır. Bu malzeme türü suyun saflığını ve temizliğini görünümüyle yansıtan bir malzeme türüdür. Diğer bir etken ise, aynataşına takılacak/değiştirilecek olan muslukların ya da lülelerin daha kolay monte edilebilmesine olanak vermesidir. Başka bir etken ise, yüzeyin geniş olmasına bağlı olarak bezeme kompozisyonunun daha kolay kurgulanması ve işlenebilmesine olanak sağlamasıdır. Kaba yonu taş, moloz taş ya da tuğla malzeme ile inşa edilmiş çeşmelerin ayna taşlarında genellikle bu malzeme türü tercih edilmiştir.

2 No.lu Çeşme'nin sadece bir nişinde karşımıza çıksa da olması muhtemel diğer aynataşlarının da tıpkı günümüze ulaşan tek örnek gibi tek parça şeklinde mermer olduğunu düşünmekteyiz. Anonim Çeşme'de ise çeşme nişini kaplayan yekpare ayna taşı mermerdir.

IV.5. Süsleme: Çeşmeler inşa edildikleri dönemin süsleme anlayışını barındıran yapı türlerinden olsa da her çeşmenin bu özelliği yansıttığı söylenemez. Çeşmenin bezemeli ya da bezemesiz oluşunun sebepleri arasında tıpkı yapının inşasında kullanılan malzemenin

⁵⁷ Ebru Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri* (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum 2012, Res.25.

⁵⁸ Ölmez, *agt.*, s.128-132.

⁵⁹ Uçar, *age.*, s.113-114.

⁶⁰ Şeniz Çıkış, "Modern Konut" Olarak XIX. Yüzyıl İzmir Konutu: Biçimsel ve Kavramsal Ortaklıklar", *METU JFA*, 26/2, 2009, s.224,229, Res. 16b.

⁶¹ Ali Murat Aktemur, "Osmanlı Bankası'nın Tarihçe ve Mimarisi", *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 15, 2005, s.6; Elif Çelebi Yakartepe - Can Binan, "İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914)", *Megaron* (6/2), 2011, s.90.

seçiminde de olduğu gibi baninin ekonomik durumu ve çeşmenin yer aldığı yerin ticari ve nüfus yoğunluğu gösterilebilir. Çeşme ne kadar sade olursa olsun bazı çeşmelerde sadece yapının asal unsuru olan aynataşının bezendiği görülmektedir. Çoğu zaman plaka şeklindeki bu ayna taşı bitkisel ya da geometrik süslemelerle bezenerek çeşmenin diğer kısımlarıyla bir tezatlık oluşturulmuştur. Bu özellik 2 No.lu Çeşme'nin aynataşında da tekrarlanmıştır. Lüle deliği kemer içerisine alınmış ve bu kemerin etrafı bordürle çevrelenmiştir. Bu, gerek klasik dönem gerekse batılılaşma dönemi çeşmelerinde sıklıkla görülen bir kompozisyon kurgusudur. Özellikle lüle deliğinin iki yanındaki servi motifleri kimi zaman her iki dönemdeki ayna taşlarındaki ortak bir motif olarak karşımıza çıksa da, kemer köşeliklerindeki ve bordürlerdeki bitkisel süslemeler 19. yüzyıl bezeme anlayışını yansıtmaktadır. Dolayısıyla 2 No.lu Çeşme'nin aynataşında servilerin ve çiçeklerin suyla hayat buluşunu, suyun canlılar için ne kadar önemli olduğunu anlatan bu kompozisyon, diğer çeşme örnekleriyle paralellik göstermektedir. El sanatlarının halı, çini, taş vb. birçok türünde karşılaşılan bir motif olan servi bu çeşmede farklı bir anlam kazanmaktadır. Birçok medeniyette önemli bir bezeme motifi olan servi, kimi zaman uzun boyuyla Gök Tanrı'ya giden yolu ve sonsuzluğu sembolize ederken⁶², Osmanlı'da Musevi, Hristiyan ve Müslümanların ortak motifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaz kış yapraklarını dökmeyen ve ölümsüzlüğü simgeleyen bu ağaç bazen de hayat ağacı motifi olarak toplumların mezar taşlarında yerini almıştır⁶³. Bir Rum köyü olan Kokluca'daki 2 No.lu Çeşmenin aynataşındaki bu motifler de aynı coğrafyadaki farklı toplulukların ortak beğenisine ve sembollerine örnek oluşturmaktadır. Motiflerde farklılık olsa da kompozisyon düzeni benzer bir aynataş, Levanten konutlarının en önemli mekânı olan bahçe düzenlemesinde de Osmanlı bezeme anlayışının benimsendiğini ispatlar niteliktedir⁶⁴.

V. SONUÇ: İzmir'in bugünkü Altındağ semtinde yer alan plan ve cephe tasarımı açısından benzer özellikler gösteren iki adet çeşme farklı dönemlerde inşa edilmiştir. 1 No.lu Çeşme'nin muhtemelen zarar görmesi nedeniyle bu çeşmenin batısına yine dikdörtgen planlı ikinci bir çeşme yapılmıştır. 1 No.lu Çeşme'de kemerler kaş kemerli, 2 No.lu Çeşme'de yuvarlak kemerli tasarlanarak dönemlerinin özelliklerini tasarım açısından yansıtmışlardır. 1 No.lu Çeşme'deki ocak çeşme kütesine farklı bir işlev kazandırmıştır. Anonim Çeşme plan ve cephe tasarımından daha çok kullanılan malzeme ve rengiyle ön plana çıkmaktadır. Bir Rum Köyü olan Kokluca'daki çeşmeler plan ve tasarım açısından Osmanlı'nın farklı bölgelerindeki çeşmeleriyle paralellik göstermektedir. Mübadele sonrası Kokluca'dan giden Rumların Yunanistan'da kurdukları Yeni Kokluca'da, anılarında kalan köyü temsilen Dokuz Çeşme adında temsili bir çeşme inşa etmişlerdir. Tam olarak söyleyemesek de bu çeşmenin yapımında günümüzde Acı Çeşme olarak adlandırılan 1 ve 2 No.lu çeşmelerin niş sayılarının örnek alınmış olmalıdır. Bu da Kokluca'da var olan Dokuz Çeşme'nin kent belleğindeki yerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Temennimiz Kokluca'dan günümüze sağlam ulaşabilmiş bu çeşmelerin korunmasıdır.

Kaynakça

ACAR, Türkan, *Uşak Çamaşırhaneleri*, İzmir 2017.

ACAR, Türkan, "Uşak Çeşmeleri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7/1, 2018, s.607-640.

⁶² Ali Berat Alptekin, "Türk Halk Hikâyelerinde Ağaç Motifi Üzerine", *Milli Folklor*, 76, 2007, s.36.

⁶³ Ömer Delikgöz- Fulya Alıç, "Osmanlı İstanbul'unda Bulunan Bazı Müslim ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Kimi Semboller", *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, s.113-115.

⁶⁴ Aygül Uçar, "İzmir Konutlarında Çeşme", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 2016, s.273, Res.9.

- AKBAŞ, Mine, *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Isparta 2012.
- AKTAŞ, Azime Ferya, *Elazığ İli Çeşmeleri (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara 2009.
- AKTEMUR, Ali Murat, “Osmanlı Bankası'nın Tarihçe ve Mimarisi”, *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 15, 2005, s.1-20.
- ALPTEKİN, Ali Berat, “Türk Halk Hikâyelerinde Ağaç Motifi Üzerine”, *Milli Folklor*, 76, 2007, s.33-39.
- ANDRIA, Jacob De, *Indicateur des professions commerciales et industrielles de Smyrne, de l'Anatolie etc.* Smyrna 1895.
- ARSEVEN, Celal Esat, “Çeşme”, *Sanat Ansiklopedisi, I*, İstanbul 1950, s.339-340.
- ARUNDEL, F.J.V. *Küçük Asya'da Keşifler I-II* (Çev:D. Dereli), Arkeoloji ve Sanat, İstanbul 2016.
- AYDOĞDU, Günnur, *Afyonkarahisar İli Sandıklı İlçesi Çeşme ve Kitabeleri*, Salihli 2010.
- AYNUR Hatice – KARATEKE, Hakan T., *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 1995.
- AYTÖRE, Ayhan, “Türklerde Su Mimarisi” *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Tebliğler*, Ankara 1962, s.45-49;
- BATUR, Afife, “Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine”, *Anadolu Sanatı Araştırmaları II*, 1970, s.135-216.
- BAYRAKAL, Sedat, *Urla ve Köylerindeki Türk Dönemi Sosyal Anıtları*, Ege Üniversitesi, İzmir 2009.
- BEYRU, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, Literatür Yayınları, İstanbul 2011.
- CAN, Hüseyin, *Bolu ve Yöresinde Bulunan Tarihi Çeşmeler* (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2015.
- CAVİD, İbrahim, *Aydın Vilayet Salnamesi* (Haz. M. Babuçoğlu, C. Eroğlu, A. Şahin), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- ÇERKEZ, Murat, “Uzunköprü Çeşmeleri”, *Turkish Studies*, 13/26, 2018, s.405-442.
- ÇETİNKAYA, Ebru, *Bursa Çeşmeleri* (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2012.
- ÇIKIŞ, Şeniz, “Modern Konut’ Olarak XIX. Yüzyıl İzmir Konutu: Biçimsel ve Kavramsal Ortaklıklar”, *METU JFA*, 26/2, 2009, s.211-233.
- DAŞ, Ertan, “İzmir’de Üç Türbe”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 2012, s.49-69.

- DELİKGÖZ, Ömer-ALIÇ, Fulya, “Osmanlı İstanbul'unda Bulunan Bazı Müslim ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Kimi Semboller”, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010.s.113-131.
- DENKTAŞ, Mustafa, *Karaman Çeşmeleri*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 2000.
- DENKTAŞ, Mustafa, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler ve Hamamlar)*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 2000.
- DENKTAŞ, Mustafa, “Anadolu Çeşme Mimarisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C:7, Ankara 2002, s.1299-1306.
- DERİCİ, Dilare, *Malatya Çeşmeleri*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Isparta 2017
- DÜNDAR, Mesut, “Gökçeada Türk Kültür Varlıkları”, *Turkish Studies*, 10/6, 2015, s.403-432.
- ERSOY, Bozkurt, *İzmir Hanları*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1991.
- EYİCE, Semavi, “Çeşme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:8, Türk Diyanet Vakfı, İstanbul 1993,s.277-287.
- FLAUBERT, Gustave, *Doğu'ya Yolculuk (1849-1851)*, (Çev:Yaşar Avunç), Sel Yayınları, İstanbul 2016, s.296.
- GÖKLER, Burak Muhammet, “Kocaeli Çeşmelerinde Batı Etkili Süslemeler”,*Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu IV*, Kocaeli 2018, s.2097-2117.
- GÜLTEKİN, R. Eser, *İzmir Kemeraltı Bölgesi'ndeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi İzmir 2013.
- KAKIZ, Yasin. *Muğla Çeşmeleri* (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2019.
- KARAÇÖL, Ahmet- Selim Sarp TUNÇOKU, “Geçmişteki Su Kültürünün Sembolleri: İzmir - Çeşme'de Mevcut ve Kayıp Osmanlı Dönemi Çeşmeleri”, *TÜBA-KED*, 2012, s.71-98.
- KARADEMİR, Murat, *Edirne Çeşmeleri*, Edirne Valiliği, Edirne 2008.
- KARADEMİR, Murat, “Tarihi Bayburt Çeşmelerinden Örnekler”, *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19/1, 2016, s.327-347.
- KARPUZ, Haşim- DÜLGERLER, Osman Nuri “Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”, *Prof.Dr. Beyhan Karamağralı'ya Armağan, Sanatta Anadolu Asya İlişkileri*, Ankara 2006, s.317-329.
- KAVALÇALAN, Enes, *Kıbrıs'taki Osmanlı Dönemi Su Yapıları (Çeşme ve Hamamlar)* (Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2015.
- KOÇYİĞİT, Fazilet, “Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 2014, s.291-325.

- KUTLU, Mehmet, "XIV-XV Yüzyıllara Ait Osmanlı Camilerinde Görülen Tuğla-Taş Almaşıklığı Üzerine Gözlemler", *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVI/1, 2017, s.131-153.
- MERT, Hasan, *Geçmişten Günümüze, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yönleriyle Bornova*, İzmir 2008.
- MICHAUD, J.F- POUJOULAT, J.J.F, *İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu 1830*, İstikbal Kitabevi, İstanbul 2007.
- OIKONOMOS, Konstantinos- BONAVENTURE F. Slaars, *Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir* (Çev: B. Umar), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- OKUMUŞ, Erdal - GÜLBUDAK, Özgür "Türk Sanatında İnşa Edilen (12.-20. Yüzyıllar) Çeşme Üslupları Üzerine Bir Deneme. Osmanlı Sanatı'na Dair Denemeler, İstanbul 2018, s.85-122.
- ÖDEKAN, Ayla, "Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", *Semavi Eyice'ye Armagan, İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, s. 281-290.
- ÖLMEZ KARADEMİR, Figen. "Osmanlı Dönemi'nde İzmit'te Yaşamış Gayrimüslimlere Ait Çeşme Yapıları", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II* Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2016, s.1845-1861.
- ÖNGE, Yılmaz, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- ÖZBALKAN, Serkan, *Aydın Çeşmeleri* (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2019.
- ÖZKUL FINDIK, "Nurşen, Hekimhan Çeşmeleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 9, 2006, s. 99-117.
- TALİ, Şerife, "Kayseri/Tavlusun Köyü'nde Bulunan Köprü ve Çeşmeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/34, 2014, s. 522-540.
- TALİ, Şerife, "Kayseri /Akçakaya Köyü'nde Bulunan Çeşmeler ve Beyaz Mermer Kitabeli Mezar Taşları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/34, 2014, s.541-556.
- TANIŞIK, İbrahim Hilmi, *İstanbul Çeşmeleri I*, İstanbul 1943.
- TAY, Lokman, "Mersin-Erdemli Çeşmeleri", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/2, 2018, s.675-701.
- UÇAR, Aygöl, "İzmir Konutlarında Çeşme", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 2016, s.251-274.
- UÇAR, Hasan, *Sipilden Manisa'ya Ab-ı Hayat, Manisa Çeşmeleri*, Manisa Belediyesi, Manisa 2012.
- UYSAL, Ali Osman, "Osmanlı Devrinde Lapseki ve Mimarlık Eserleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, 2013, s.149-187.

- ÜRER, Harun, “Su Yapıları Mimarisi”, *İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık 1*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2013, s.186-263.
- VERİM, Yasemin, “Kütahya’da II. Abdülhamid Döneminde İnşa Edilmiş İki Çeşme: Çinili Çeşme ve Hürriyet Çeşmesi”, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi* 2/1, 2019, 75-92.
- YAKARTEPE, Elif Çelebi- BİNAN Can, “İstanbul’un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914)” *Megaron* (6(2)), 2011, s.79-94.
- YAVUZYILMAZ, Ahmet, “Gebze Çeşmeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/25, 2013, s. 577-593.
- YILDIZ, İrfan, *Mardin'deki Su Mimarisi* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi). Van 2008.
- YILDIZ, İrfan, *Savur'daki Tarihi Eserler*, Mardin Valiliği, İstanbul 2011.
- YILMAZ, Muzaffer, “Aydın Koçarlı - Bağarası Güzergahındaki Çeşmeler”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 2010, s.101-128.
- YILMAZ, Muzaffer, “Söke Bağarası ve Akçakaya Köyü Çeşmeleri”, *İstem*, 28, 2016, s.275-305.
- YILMAZ, Muzaffer – YAVUZYILMAZ, Ahmet – TOMAR, Erdal Zeki, “Sille Çeşmeleri”, *Kent Mobilyası ile Anlatılan Tarih Konya/Sille*, Detay Yayıncılık, Ankara 2017, s.75-106.
- YURTTAŞ, Hüseyin- ÖZKAN, Haldun, *Tarihi Erzurum Çeşme ve Su Yolları*, Eski Genel Müdürlüğü, Erzurum 2002.

İnternet Kaynakları:

- <https://www.omorfigeitonina.gr/article.php?id=568> (E.T:21.9.2019)
- <http://nisafi.blogspot.com/2012/09/6.html> (E.T:21.9.2019)
- <http://evrensmyrna.blogspot.com/2011/09/koklucaaltindag.html>

Fotoğraf 1: Kokluca yazılı gravür (<https://www.omorfigeitonias.gr/article.php?id=568>) (E.T. 15.9.2019)

Fotoğraf 2: Kokluca'nın güneyden görünüşü
<http://evrensmirna.blogspot.com/2011/09/koklucaaltindag.html> (E.T. 15.9.2019)

Fotoğraf 3: Yunanistan'daki Dokuz Çeşme (<https://www.omorfigeitonias.gr>) E.T. (15.9.2019)

Fotoğraf 4: Çeşmelerden genel görünüş

Fotoğraf 5:1 No.lu Çeşme. Kuzey cephe

Fotoğraf.6:1 No.lu Çeşme. Doğu yüzdeki çeşme nişi.

Fotoğraf 7:1 No.lu Çeşme. Batı yüzdeki çeşme nişi.

Fotoğraf 8:1 No.lu Çeşme. Doğu yüzdeki ocak nişi.

Fotoğraf 9:1 No.lu Çeşme. Doğu yüzdeki ocağın bacası.

Fotoğraf 10: 2 No.lu Çeşme. Kuzeybatıdan görünüş.

Fotoğraf 11: 2 No.lu Çeşme. Kuzey yüz.

Fotoğraf 12: 2 No.lu Çeşme. Batı yüz.

Fotoğraf 13: 2 No.lu Çeşme. Depo girişi.

Fotoğraf 14: 2 No.lu Çeşme. Suyolu.

Fotoğraf 15: 2 No.lu Çeşme. Depodan görünüş.

Fotoğraf 16: 2 No.lu Çeşme. Tonoze kilit taşı.

Fot.17:2 No.lu Çeşme. Gergi yuvaları.

Fotoğraf 18:2 No.lu Çeşme. Doğu duvarda yapılmış tadilat izleri

Fotoğraf 19: 2 No.lu Çeşme. Kuzey yüzdeki süslemelerden ayrıntı.

Fotoğraf 20: 2 No.lu Çeşme. Pahlı köşedeki aynataşı ve çizimi.

Fotoğraf 21: Anonim Çeşme. Genel görünüş.

Fotoğraf 22: Anonim Çeşme. Çeşme nişi.

Fotoğraf 23: Anonim Çeşme. Kitabe

Fotoğraf 24: Anonim Çeşme. Köşelerdeki taşlar.